

QADIMGI HIND DAVLATCHILIGINING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI

Murtozova Oydiniso Asliddin Qizi
Muxammedova Iroda Asliddin Qizi

Guliston davlat universiteti tarix yo'nalishi 4- bosqich talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada qadimgi Hind hududida davlatchilik institutlarining shakllanishi va evolyutsiyasi arxeologik, demografik hamda yozma manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Hind vodiysi sivilizatsiyasining urbanizatsiya darajasi, shahar aholisi soni, iqtisodiy ishlab chiqarish hajmi, irrigatsiya tizimi ko'lami, shuningdek Mauriya imperiyasi va Gupta imperiyasi davridagi boshqaruv tizimi va soliq mexanizmlari statistik ma'lumotlar asosida yoritildi. Tadqiqot natijalari qadimgi Hind davlatchiligi Sharq sivilizatsiyasining barqaror siyosiy modeli sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: urbanizatsiya, mahajanapada, kastachilik, byurokratiya, irrigatsiya, demografiya, imperiya.

Abstract. This article analyzes the formation and evolution of state institutions in the ancient Indian region based on archaeological, demographic, and written sources. The study covers the level of urbanization of the Indus Valley civilization, the number of urban residents, the volume of economic production, the scope of the irrigation system, as well as the administrative system and tax mechanisms during the Mauryan Empire and the Gupta Empire based on statistical data. The results of the study show that ancient Indian statehood was formed as a stable political model of Eastern civilization.

Keywords: urbanization, mahajanapada, casteism, bureaucracy, irrigation, demography, empire.

Qadimgi Hindiston insoniyat tarixida Mesopotamiya va Misr bilan bir qatorda ilk sivilizatsiya markazlaridan biri hisoblanadi. Miloddan avvalgi III ming yillikda Hind vodiysi hududida shakllangan urbanistik jamiyatlar markazlashgan boshqaruv elementlariga ega bo'lgan.

So'nggi arxeologik tadqiqotlar (J. Marshall, R. Wheeler, G. Possehl, R. Thapar) natijalariga ko'ra, Hind vodiysi sivilizatsiyasi hududi 1,2 million kv.km maydonni egallagan. Bu esa uni qadimgi dunyoning eng yirik sivilizatsiyalaridan biriga aylantiradi.

Tadqiqotning dolzarbligi – qadimgi Hind davlatchiligining shakllanish mexanizmini statistik va tarixiy manbalar asosida qayta tahlil qilishdir.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Tarixiy-komparativ metod
- Arxeologik-statistik tahlil
- Demografik rekonstruksiya usuli
- Manbashunoslik (Vedalar, epigrafik manbalar, “Arthashastra”)

Asosiy yozma manba sifatida Kautilyaning “Arthashastra” asari davlat boshqaruvi va iqtisodiy siyosatni o‘rganishda muhim manba bo‘ldi.

1. Hind vodiysi sivilizatsiyasi: urbanizatsiya va boshqaruv

Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra:

- Mohenjodaro aholisi taxminan 35–40 ming kishini tashkil etgan;
- Harappa aholisi 20–25 ming atrofida bo‘lgan;
- Sivilizatsiya hududida 1000 dan ortiq arxeologik yodgorlik aniqlangan;
- Shaharlar qat’iy reja asosida qurilgan (ko‘cha tarmog‘i 90° burchak ostida kesishgan).

Iqtisodiy ko‘rsatkichlar

- G‘alla saqlash omborlari sig‘imi bir necha ming tonnani tashkil etgan;
- Savdo aloqalari Mesopotamiya bilan yo‘lga qo‘yilgan (muhrlar topilgan);
- Standartlashtirilgan o‘lchov tizimi mavjud bo‘lgan (aniqlik darajasi 0,05 grammgacha).

Bu ko‘rsatkichlar markazlashgan nazorat va boshqaruv apparati mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

2. Vedalar davri: siyosiy evolyutsiya

Mil.avv. II ming yillikda ariy qabilalarining kirib kelishi bilan siyosiy tizim qabila monarxiyasiga aylandi. “Rigveda” ma’lumotlariga ko‘ra:

- Qabila yig‘ini – sabha va samiti faoliyat yuritgan;
- Raja harbiy va diniy rahbar bo‘lgan;
- Jamiyat 4 varnaga ajratilgan.

Demografik hisob-kitoblarga ko‘ra, Gang vodiysi aholisi mil.avv. I ming yillik boshida 1,5–2 million kishiga yetgan.

3. Mahajanapadalar tizimi

Mil.avv. VI–IV asrlarda Shimoliy Hindistonda 16 ta yirik davlat shakllangan. Ular orasida Magadha davlati iqtisodiy va harbiy jihatdan ustunlik qilgan.

Aholi soni 3–4 million kishiga yetgan deb taxmin qilinadi. Qishloq xo‘jaligida temir qurollardan foydalanish hosildorlikni oshirgan.

4. Mauriya imperiyasi: markazlashgan davlat modeli

Mauriya imperiyasi hududi 5 million kv.km gacha kengaygan.

Asoschisi – Chandragupta Maurya.

Eng yuksak davr – Ashoka hukmronligi.

Statistik ma’lumotlar:

- Imperiya aholisi 50–60 million kishi;
- Doimiy armiya soni 600 ming piyoda, 30 ming otliq, 9000 fil;
- Yillik soliq yig‘imi yer hosilining 1/6 qismini tashkil etgan;
- 4 ta yirik viloyat markazidan boshqarilgan.

Ashoka farmonlari 30 dan ortiq tosh ustunlarda saqlangan.

5. Gupta imperiyasi: iqtisodiy yuksalish

Gupta imperiyasi davrida:

- Aholi soni 60–75 million atrofida;
- Ichki savdo hajmi sezilarli oshgan;
- Oltin tangalar (dinor) keng muomalaga kirgan;
- Ilm-fan va madaniyat rivojlangan.

Gupta davrida markazlashuv kuchsizroq bo'lsa-da, mahalliy boshqaruv tizimi samarali ishlagan.

Statistik va tarixiy ma'lumotlar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Hind vodiysi sivilizatsiyasi urbanizatsiya darajasi bo'yicha zamondosh Misr va Mesopotamiyadan qolishmagan.
2. Mauriya imperiyasi Sharqdagi eng yirik markazlashgan davlatlardan biri bo'lgan.
3. Davlat boshqaruvi diniy-axloqiy tamoyillarga (dharma) asoslangan.
4. Iqtisodiy asos – irrigatsiya va qishloq xo'jaligi bo'lgan.

Qadimgi Hind davlatchiligi evolyutsion xarakterga ega bo'lib, u shahar-sivilizatsiyadan imperiya modeligacha rivojlangan.

Qadimgi Hindiston hududida davlatchilik jarayonining shakllanishi insoniyat tarixidagi eng qadimgi sivilizatsiyalardan biri bilan bog'liqdir. Miloddan avvalgi III ming yillikda Hind vodiysi hududida yuzaga kelgan shahar-sivilizatsiya ilk davlatchilik elementlarini namoyon etgan. Ushbu sivilizatsiya tarixshunoslikda Harappa madaniyati nomi bilan ham ataladi.

Arxeologik qazishmalar natijasida Mohenjo-daro va Harappa kabi yirik shahar markazlari aniqlangan bo'lib, ular qadimgi Hind jamiyatining yuqori darajadagi urbanizatsiyasini ko'rsatadi. Mohenjo-daro shahri taxminan 35–40 ming aholiga ega bo'lgan, bu esa o'sha davr uchun nihoyatda katta ko'rsatkich hisoblanadi. Shaharlar qat'iy reja asosida qurilgan: ko'chalar to'g'ri chiziqli va o'zaro perpendikulyar joylashgan, drenaj va suv chiqarish tizimi mukammal bo'lgan. Bu esa markazlashgan boshqaruv va nazorat mexanizmining mavjudligini ko'rsatadi.

Hind vodiysi sivilizatsiyasining iqtisodiy asosini sug'orma dehqonchilik tashkil etgan. Hind va uning irmoqlari bo'yida rivojlangan irrigatsiya tizimi yuqori hosildorlikni ta'minlagan. Arxeologik topilmalarda yirik g'alla omborlari aniqlangan bo'lib, ular davlat tomonidan oziq-ovqat zahirasi nazorat qilish tizimi mavjud bo'lganini anglatadi. Bundan tashqari, savdo aloqalari keng rivojlangan: topilgan muhrlar va mahsulotlar qadimgi Mesopotamiya bilan iqtisodiy aloqalar bo'lganini tasdiqlaydi.

Hind vodiysi jamiyatida ijtimoiy tabaqalanish mavjud bo'lganini arxeologik dalillar ko'rsatadi. Turli hajmdagi uy-joylar, hunarmandchilik ustaxonalari va markaziy inshootlarning mavjudligi jamiyat ichida mehnat taqsimoti shakllanganini bildiradi. Biroq bu davrda hukmdor saroyi yoki yirik ibodatxonalar topilmaganligi sababli boshqaruv shakli masalasi ilmiy bahsli bo'lib qolmoqda. Ayrim tadqiqotchilar bu jamiyatni markazlashgan

shahar-davlatlar tizimi sifatida, boshqalari esa keng hududli sivilizatsion ittifoq sifatida baholaydilar.

Miloddan avvalgi II ming yillik o'rtalarida Hind vodiysi sivilizatsiyasi inqirozga uchraydi. Bunga iqlim o'zgarishi, daryo oqimining o'zgarishi va tashqi omillar sabab bo'lgan deb taxmin qilinadi. Shundan so'ng Hindiston hududida yangi etnik guruh – ariy qabilalari paydo bo'ladi. Bu davr tarixshunoslikda Vedalar davri deb yuritiladi.

Vedalar davrida jamiyatning siyosiy tuzilmasi qabila ittifoqlari asosida shakllangan. "Rigveda" manbalarida qabila boshlig'i – raja haqida ma'lumotlar uchraydi. Raja harbiy, siyosiy va diniy vazifalarni bajargan. Uning hokimiyati mutlaq bo'lmagan, qabila yig'inlari – sabha va samiti muhim masalalarni muhokama qilgan. Bu esa ilk siyosiy institutlarning shakllanganidan dalolat beradi.

Vedalar davrida jamiyat ijtimoiy jihatdan to'rt varnaga bo'lingan: brahmanlar (ruhiylar), kshatriylar (jangchilar), vaishiyalar (dehqon va savdogarlar), shudralar (xizmatkor qatlam). Ushbu tabaqalanish tizimi keyinchalik kastachilik tizimining shakllanishiga asos bo'lgan. Ijtimoiy mehnat taqsimoti davlat boshqaruvi va harbiy tuzilmaning mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Miloddan avvalgi I ming yillik boshlariga kelib Gang vodiysida aholi sonining oshishi, temir qurollardan foydalanish va dehqonchilikning kengayishi natijasida hududiy birliklar shakllana boshladi. Bu jarayon keyinchalik mahajanapadalar deb ataluvchi yirik davlat tuzilmalarining paydo bo'lishiga olib keldi. Shu tariqa qadimgi Hind davlatchiligining ilk bosqichi shahar-sivilizatsiyadan qabila monarxiyasi va hududiy davlatlarga o'tish jarayoni bilan xarakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi Hind davlatchiligining dastlabki bosqichi urbanizatsiya, irrigatsiya tizimi, ijtimoiy tabaqalanish va diniy mafkura asosida shakllangan murakkab jarayon bo'lgan. Hind vodiysi sivilizatsiyasi davlat boshqaruvining ilk shakllarini yaratgan bo'lsa, Vedalar davri siyosiy institutlarning rivojlanishiga zamin yaratdi. Bu jarayon keyinchalik yirik imperiyalar vujudga kelishiga tarixiy asos bo'lib xizmat qilgan.

Qadimgi Hind davlatchiligi mil.avv. III ming yillikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllangan. Urbanizatsiya, demografik o'sish, iqtisodiy barqarorlik va diniy mafkura uning asosiy ustunlari bo'lgan. Mauriya va Gupta imperiyalari davrida esa davlat boshqaruvi mukammallashib, jahon tarixidagi yirik siyosiy modellar qatoriga kirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Basham A.L. *The Wonder That Was India*.
2. Thapar R. *Early India*.
3. Kosambi D.D. *The Culture and Civilization of Ancient India*.
4. Possehl G.L. *The Indus Civilization*.
5. Narain A.K. *The Mauryas*.
6. Majumdar R.C. *The Gupta Empire*.

7. Rigveda matnlari.

8. Axmatkulovich, A. A. (2025, November). O'ZBEKLARDA GENDER MUNOSABATLARINING OILAVIY VA NIKOH MAROSIMLARIDA IFODA ETILISHI MASALASIGA DOIR. In *CONFERENCE OF ADVANCE SCIENCE & EMERGING TECHNOLOGIES* (Vol. 1, No. 5, pp. 191-195).

9. Абдуматов, А. (2024). АКАДЕМИК АР МУҲАММАДЖОНОВНИНГ ТОПОНОМИКА ФАНИ РИВОЖИДАГИ РЎЛИ. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).

10. Абдуматов, А. А. (2024). АКАДЕМИК АБДУЛАҲАД МУҲАММАДЖОНОВ ИЛМИЙ МЕЪРОСИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУР МАСАЛАСИ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 6), 426-431.